

БИЉАНА АНЂЕЛКОВИЋ

Етнографски институт САНУ, Београд

biljana.andjelkovic@ei.sanu.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0001-9889-5719>

Антрополошка истраживања нематеријалног културног наслеђа: локални изазови и праксе – увод у темат

Темат под називом *Антрополошка истраживања нематеријалног културног наслеђа*: локални изазови и праксе састоји се од седам радова који сагледавају различите аспекте система нематеријалног културног наслеђа на простору Србије, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Хрватске. Радови осветљавају административни и организациони аспект нематеријалног културног наслеђа, као и проблеме практичног истраживања, евидентирања и уписа појединих културних елемената у националне регистре.

Кључне речи: нематеријално културно наслеђе, етнолошка/антрополошка истраживања, Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Хрватска

Anthropological Research on Intangible Cultural Heritage: Local Challenges and Practices – Introduction

The issue entitled *Anthropological Research of Intangible Cultural Heritage: Local Challenges and Practices* contains seven papers in which the authors consider various aspects of the intangible cultural heritage system that researchers have noted in Serbia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Croatia. The papers highlight the administrative and organizational aspect of intangible cultural heritage, as well as the problems of practical research,

documenting and registration of certain cultural elements in national registers.

Key words: intangible cultural heritage, ethnological/anthropological research, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Croatia

Нематеријално културно наслеђе (у даљем тексту НКН) последњих је година прерасло у феномен који се интензивно експлоатише, сједињујући на занимљив начин научно истраживање са интересима шире заједнице и дајући нов замах донекле идејно посрнулом етнолошком/антрополошком истраживању културе. Снабдевен изузетним социјалним и научним потенцијалом овај је појам објединио више различитих научних дисциплина, премештајући тежиште наших интересовања и мењајући владајућу парадигму. Захваљујући њему, укоренено схватање да је материјални артефакт основна вредност уступило је место постмодерном схватању да су заправо идеје, концепти и начин производње оно што гради једну заједницу, што чини суштину њене традиције и идентитета. Овај је појам, такође, поново проблематизовао однос између аутентичних локалних култура и историјски насталог, политички учвршћеног националног обрасца. Након дугог периода конструисања нације, током кога су чињени покушаји да се утицаји локалних култура смање, а оне саме асимилују или прилагоде доминантном обрасцу, са идејом нематеријалног културног наслеђа наступио је период у коме су регионалне разлике и локалне културе (од којих су многе у међувремену прилично девастиране) поново препознате као важне како у идентитетском, тако и у економском, туристичком, али и политичком смислу. Управо се због такве транзиције, која донекле мења досадашњу парадигму, унутар ове области истраживања јавља много амбиваленције, недумица и неспоразума. Где су исходишта и границе стварности која се крије иза таквог концепта? Шта подразумева *одрживост*, која чини једну од суштинских карактеристика праксе која је обухваћена појмом нематеријално културно наслеђе? Које припада наслеђе? Заједницама, институцијама, држави? Ко треба да га штити и на који начин? Јесмо ли и у којој мери спремни да прихватимо да одређене елементе наслеђа делимо са другим заједницама? Каква је у овом случају улога и значај научног истраживања, односно да ли научно промишљање више штети или користи проналажењу конкретних и трајних решења у овој области? Иако *Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа* (2003) јасно дефинише многа од ових

питања, пракса показује да постоји огроман простор испуњен неразумевањем концепта, селективношћу елемената, сукобљеним или прикривеним интересима, неадекватним управљањем или економском/туристичком експлоатацијом различитих елемената нематеријалног културног наслеђа.

Темат под називом *Антрополошка истраживања нематеријалног културног наслеђа*: локални изазови и праксе вођен је управо овим питањима и жељом да се осврнемо на оно што је до сада на овом пољу постигнуто. Аутори који делују у различитим сегментима бриге о нематеријалном културном наслеђу изнели су своја истраживачка искуства и виђења постигнутих резултата, као и одређених проблема у вези са нематеријалним културним наслеђем. Темат се састоји од седам радова који из етнолошке и антрополошке перспективе сагледавају различите аспекте система нематеријалног културног наслеђа и проблеме које су истраживачи забележили на простору Србије, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Хрватске. У темату је обрађено више различитих проблема: недостатак стручњака који се баве нематеријалним културним наслеђем, слаба партиципација локалних заједница, проблем одабира и селективности елемената уписаних на националне листе или дељено наслеђе у мултиетничким срединама, утицај тржишних услова на одрживост елемената попут старих заната, као и проблем одрживости појединих традиционалних представа. Стога се може рећи да радови осветљавају административни и организациони аспект нематеријалног културног наслеђа, затим проблем научних и друштвених политика, стратегија и техника, али и проблем практичног истраживања, евидентирања и уписа појединих културних елемената у националне регистре.

Од ратификовања *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа* у Србији прошло је четрнаест година, а дванаест од успостављања институционалне мреже унутар које је Центар за нематеријално културно наслеђе при Етнографском музеју у Београду имао веома значајну улогу. Рад Центра и његове досадашње активности представљене су у раду Наташе Младеновић Рибич „Ка интегративном приступу очувању живој наслеђа: програми Центра за нематеријално културно наслеђе Србије и Етнографског музеја у Београду“. Ауторка је нарочиту пажњу посветила оним активностима које су биле усмерене на успостављање и јачање сарадње са носиоцима наслеђа, локалним заједницама и другим заинтересованим странама у циљу заједничког рада на презентацији и едукацији о елементима живог наслеђа. Програми очувања које Младеновић

Рибих наводи анализирани су у ширем контексту промена до којих је дошло у савременој музеологији, а које обухватају разматрање и редефинисање улоге музеја у друштву, ширење спектра музејске делатности, те трансформацију музејске публике од пасивних посматрача ка активним учесницима и креаторима садржаја.

Однос музеја и нематеријалног културног наслеђа разматра се и у следећем раду под називом „Очување нематеријалног културног наслеђа и музеји – између административног оквира и музејске праксе у Србији“. Постојећи систем заштите културног наслеђа – усмерен првенствено на његове материјалне аспекте – нашао се након усвајања *Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа* и увођења концепта НКН-а у стручне и научне кругове пред бројним изазовима. Као један од најзначајнијих изазова које ауторка Данијела Филиповић пажљиво анализира издвојен је рад на очувању наслеђа у сарадњи са заједницама у контексту идентификовања, истраживања, бележења и презентације нематеријалног културног наслеђа. Посебна пажња у раду посвећена је и процесу укључивања музеја и музејских организација у дефинисање самог концепта, његове примењивости у музејској пракси и успостављању административног и институционалног оквира за имплементацију *Конвенције* у Републици Србији.

У раду Милоша Матића „Нематеријално културно наслеђе у искушењима неолибералног тржишта“ проблематизовани су принципи очувања нематеријалног културног наслеђа у одређеним економским условима. Аутор разматра везу између елемената нематеријалног културног наслеђа и тржишне економије стављајући фокус на факторе ризика очувања, услед комодификације и туристификације елемената. Кроз неколико парадигматичних примера елемената уписаних у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа у Србији (породична слава, опанчарски занат, клесарски занат и злакуско лончарство) представљени су позитивни и негативни аспекти економског понашања.

Изазови и проблеми у контексту бриге и очувања нематеријалног културног наслеђа на простору Босне и Херцеговине представљени су у наредна два рада. Први рад „Изазови система заштите нематеријалног културног наслеђа у мултиетничким државама: пример српске заједнице у Херцеговини“ представља студију случаја у којој аутори Богдан Дражета, Јелена Ђуковић и Марко Миленковић, показују изазове и проблеме са којима се среће српска заједница у Херцеговини. Рад отвара бројна питања, најпре о начину на

који локалне заједнице препознају и вреднују властито културно наслеђе, али и замишљеним и претпостављеним препрекама када је реч о покушајима номинације. Аутори посебну пажњу посвећују перцепцији испитаника са овог простора о самом процесу номинације, како би разумели и приказали на који начин недостатак подршке централних власти, слаба мрежа институционалних актера и мањак сагласности о културним питањима отежавају процесе у вези са заштитом наслеђа. Рад је настао са идејом да пружи подстрек за превазилажење одређених изазова и проблема заштите НКН-а у Босни и Херцеговини и да укаже на важност сарадње како између појединаца и институција које се баве нематеријалним културним наслеђем на овом простору, тако и на важност сарадње са стручњацима из Србије.

У наредном раду „Проблематика образовања стручњака и дјеловања у области НКН-а: примјер Источног Сарајева“, ауторка Зорана Гуја Дражета отвара питања образовања и конкретног деловања стручњака из области нематеријалног културног наслеђа у БиХ, указујући на недостатак адекватних смерова и образовних профила стручњака у култури кроз различите нивое образовања. Ауторка истиче значај деловања уметника, (не)званичних стручњака и удружења у култури, посматраних кроз призму нематеријалног културног наслеђа на простору Града Источног Сарајева. Посебан сегмент рада односи се на резултате анкете која је спроведена међу категоријама испитаника различите старосне доби и професионалне оријентације са циљем утврђивања степена упознатости и разумевања самог концепта НКН-а, као и препознатљивости појединаца, институција и удружења ангаживаних у области НКН-а у широј јавности.

Питање селективности елемената нематеријалног културног наслеђа и занемаривања с предумишљајем у националним регистрима обрађено је у раду „Подзаступљеност османског нематеријалног културног наслеђа у Регистру културних добара Црне Горе“. Аутори Бранко Бановић, Марко Пишев и Милош Миленковић проблематизују питање недовољне заступљености османског НКН-а у регистру културних добара Црне Горе. Рад је заснован на резултатима етнографског истраживања спроведеног на примеру Пљеваља, који се показују инструктивним како за разумевање системских проблема у евидентирању и заштити османског НКН-а, тако и у погледу значаја етнолошко-антрополошке перспективе за унапређење система и одрживо очување овог нематеријалног културног наслеђа које деле све државе Западног Балкана.

Последњи рад темата „Хибридни светови имагинације: компаративна анализа демонолошких наратива припадника руралних заједница у Хрватској и Србији“ заснован је на теренским истраживањима која су аутори Лука Шешо и Данило Трбојевић спровели у Хрватској и Србији током последњих петнаестак година. У раду је приказан утицај бројних друштвених процеса и трансформација током друге половине двадесетог века на демонолошке наративе и колективне представе о вампирима, вукодлацима, морама, вештицама, вилама, здухањима и другим сродним натприродним бићима из традиционалне културе ове две земље. Упоређивањем етнографских података, аутори идентификују низ промена у веровањима и легендама, које се манифестују у фрагментацији, недостатку мотива и супституцији старих вредности новим. Аутори закључују да иако постоји уочљива тенденција да ова веровања и легенде нестану, они не нестају, већ се мењају и прилагођавају савременим друштвеним, политичким и културним условима, настављајући да „живе“ прилагођени новим људским потребама и интересовањима. Њихов рад, осим што изванредно описује утицај бројних друштвених фактора на демонолошке представе, осветљава један од највећих проблема који прати истраживања у руралним подручјима у савременом периоду, али и сам процес истраживања и евидентирања елемената живог наслеђа, а то је све мањи број адекватних саговорника на терену.

На крају, остаје нам да се надамо да ће темат *Анџројолошка истраживања нематеријалној културној наслеђа: локални изазови и праксе* помоћи читаоцима да се боље упознају са пољем нематеријалног културног наслеђа, а научну и стручну јавност инспирисати на нова истраживања, евидентирања и упис елемената на листе нематеријалног културног наслеђа.